

# Menâru'l Envâr / Fıkıh Usulü | Melahat Hale Özcan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Ebu'l-Berekât en-Nesefî (çev: Soner Duman, Osman Güman, Süleyman Kaya) İstanbul, Beka Yayıncılık, 2018, 329 sayfa, ISBN: 98-605-9603-21-8.

## 1. GİRİŞ

Menâru'l-envâr , klasik sonrası dönemde fukaha metodu takip edilerek yazılmış bir usûl-i fikh eseridir. Bu eserin müellifi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud'dur. Künyesi, Ebu'l-Berekat, lakabı ise Hâfizu'd-din en-Nesefî'dir. Nesef'te doğduğu bilinmekle birlikte doğum tarihi net değildir. Ancak eldeki veriler VII. asrın ilk çeyreğinde doğduğunu göstermektedir. Nesefî, Buhara'da yetişmiştir. Başta Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (v. 586), Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî (v. 642), Bedruddin Hâherzâde (v. 651), Hamiduddin ed-Darîr (v. 666) olmak üzere pek çok hocanın ders halkasında bulunmuştur. Kirman'da Kutbiyye-Sultaniyye medresesinde uzun süre müderrislik görevini ifa etmiştir. Talebeleri arasında İbnü's-Sââtî (v. 694) ve Hüsamüddin es-Sıgnakî (v. 714) gibi tanınmış alimler bulunmaktadır. Hâfizu'd-din en-Nesefî, fıkıh, fıkıh usulü, kelam ve hadiste zamanının en büyük alimlerinden biriydi. Eserlerinin tamamı ulema nezdinde muteber sayılan Ebu'l-Berekat pek çok müellif tarafından "mezhepte müçtehit" olarak kabul edilmektedir. 710 yılında Bağdat seyahatinden dönerken İzec'te (Huzistan) vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. [1]

Yazımızda incelemeye çalışacağımız, Nesefî'nin usûl-i fikh alanında büyük şöhret yapmış eseri Menâru'l-envâr , Hanefî usûlünde önemli bir köşe taşıdır ve belki de üzerinde en çok şerh ve haşiye yazılan usûl eseridir. [2] Eser hakkında 50'den fazla şerh, 6 tane talik, 7 tane haşiye yazılmış, eser 7 kere manzum hale getirilmiş, bu yazıda incelenecek kitapla birlikte 5 defa Türkçeye çevrilmiştir. [3] Hanefîlerin, klasik sonrası dönemde yazılmış, üzerinde en fazla çalışmanın yapıldığı usûl eseri Menâru'l-envâr dır. Nesefî yazdığı bu metni Pezdevî'nin Kenzü'l-vüsûl adlı eserinden özetlemiş ve eserinde Pezdevî'nin tertibine riayet etmiştir. Nesefî'nin eserini bu kadar meşhur ve önemli kılan husus ise bütün usûl-i fikh konularını veciz bir şekilde aktaran bir el kitabı niteliği taşımasıdır.

Kâtip Çelebi'nin ifadesiyle; "Bu kitap pek çok konuyu bünyesinde toplamış, kısa, faydalı bir metindir. Basitleştirilmiş kitaplar ve güçlü özetleri arasında en meşhur olanı ve en çok okunanı olup hacmi küçük, anlatımı veciz, hakikat incilerini barındıran bir okyanus ve önemli incelikleri içerisinde bulunduran kıymetli bir hazine gibidir." [4]

## 2. KİTABIN ÖZETİ

Elimizdeki Menâru'l-envâr kitabı, bir sayfasında orijinal Arapça metin, yan sayfasında Türkçe tercümesi olacak şekilde hazırlanmış, hem orijinal metni hem tercümeyi barındıran bir baskıdır. Dil yetkinliği bakımından belli bir seviyeye gelmiş ancak yaptığı tercümeden tam anlamıyla emin olamayan (bendeniz gibi) talebeler için oldukça kullanışlı bir baskı çeşididir. Arapçasından okurken çözümlenemeyen yerlerde yan sayfadaki tercümesine bakarak net sonuca ulaşmak, dili ağır ve veciz ifadeler barındıran bir kitabı okurken başta zaman tasarrufu olmak üzere pek çok anlamda fayda sağlamaktadır. Biz de bu kısa sürede, hacimli bir Arapça eseri inceleyecek ve tanıtabilecek yeterlilikte bir Arapça çeviri pratiğine sahip olmadığımız için Arapça bir usûl kitabını baştan sona inceleme ve değerlendirme cüretini gösteremeyip hem Arapça hem Türkçe metin barındıran bu kitabı inceleme yoluna gittik.

Menâru'l-envâr, iki bölümden müteşekkil bir fıkıh usûlü kitabıdır. Birinci ve uzun olan bölümde şer'î delillerden bahsedilmiştir. Kısa olan ikinci bölümde ise hüküm bahislerine değinilmiştir.

"Şer'î Deliller" başlıklı birinci bölümde dört asıl ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Birinci asıl, Kur'an-ı Kerim'dir ki, en ayrıntılı açıklamalar bu bölümde yapılmıştır. "Nazmın Sığa ve Lügat Bakımından Türleri", "Açıklık ve

Kapalılık Bakımından Lafızlar”, “Kullanım Bakımından Lafızlar” ve “Maksadı Tespit Yolları Bakımından Lafızlar” başlıkları altında Kur’an-ı Kerim’de kullanılan lafızlar irdelenmiştir. Neseffî’ye göre nazmın sîga ve lûgat bakımından dört türü vardır: Hâss (ki bu da kendi içinde ikiye ayrılır: Emir, Nehy), Âmm, Müşterek ve Müevvel. Açıklık bakımından lafızlar dörde ayrılır: Zahir, Nass, Müfesser ve Muhkem. Kapalılık bakımından da lafızlar dörde ayrılır: Hafî, Müşkil, Mücmel ve Müteşabih. Kullanım bakımından ise lafızlar yine dörde ayrılır: Hakikat, Mecaz, Sarih ve Kinaye. Bu başlıklar içerisinde “Emir” ve “Mecaz” meseleleri üzerinde bilhassa durulmuş, uzun ve detaylı açıklamalar yapılmış, yer yer tartışmalara yer verilmiştir. Maksadı tespit yolları bakımından lafızlar ise ikiye ayrılır: Geçerli Delaletler ve Geçersiz Delaletler. Geçerli delaletler şunlardır: Nassın ibaresiyle istidlâl, Nassın işaretiyle istidlâl, Nassın delaletiyle istidlâl, Nassın iktizasıyla istidlâl. Geçersiz delaletler ise: Lakap mefhumu, Sıfat ve şart mefhumu, Mutlakın mukayyede hamli, İktiran delaleti, Umum ifadesinin sebeple tahsis edilmesi, Âmm lafzın konuşanın maksadı ile tahsisi, Bir topluluğa nispet edilen çoğul sigâsının delaleti, Bir şeyi emretmenin zıddını yasaklamaya etkisidir. Neseffî’nin Pezdevî’den aktardığı bu dörtlü taksim modeli, sonraki dönemlerde yazılmış usûl-i fikh eserlerinde de büyük ölçüde mevcudiyetini korumaktadır.

İkinci asıl, sünnettir. “Sünnetin Kısımları” başlığı altında sünnet dört kısma ayrılmıştır: Rivayet açısından sünnet (mütevâtir, meşhur, haber-i vâhid), Râvileri açısından sünnet, Konusu açısından haber ve Mahiyeti açısından haber. Böylelikle aynı zamanda temel hadis usûlü meselelerine işaret edilmiştir. Sonraki başlık, “Deliller Arasında Meydana Gelen Teâruz”, teâruzun rûknü, teâruzun şartı, teâruzun hükmü, teâruzu gidermenin yolları ve tercih yolları meselelerinin incelendiği başlıktır. Ardından gelen “Beyânın Kısımları” başlığı altında ise, Beyân-ı takrir, Beyân-ı tefsîr, Beyân-ı tağyir, Beyân-ı zaruret, Beyân-ı tebdîl/nesih kavramları ayrıntılarıyla açıklanmıştır. İçeriği başlığından menkul “Hz. Peygamber’in Fiilleri” ve “Vahyin Türleri” başlıklarından sonra “Bizden Önceki Şeriatlar (Şer’u Men Kablenâ)”, “Sahâbî Görüşü (Kavlü’s-sahabî)” ve “Tâbiûn’un Görüşleri” meselelerinin de “Sünnet” üst başlığı altında incelenmesi ilginçtir.

Beyanın kısımları konusu Kitap konusunun içinde yer alan âmm, has vb. dile ilişkin konularda olduğu gibi Kitap ve Sünnet arasında müşterek konulardan olmakla birlikte Neseffî, Pezdevî’ye tabi olarak diğer konuları eserin başında ele aldığı halde bu konuları sünnet bahsinden sonra ele almıştır. [5]

Üçüncü ve üzerinde en az durulan asıl ise “İcmâ”dır. Alt başlığı bulunmamakla birlikte rûknü, ehli, şartı, hükmü, senedi, nakli, mertebeleri gibi durumlar kısaca açıklanmış, icmâin asıl hükmünün kendisiyle kastedilen şeyin şer’an kesin olarak sabit olduğu sonucuna varılmıştır.

Dördüncü asıl, “Kıyas”tır. Kıyasın anlamı, hücciyeti, mâhiyeti ve uygulanışı, şartları, rûknü ve hükmü açıklanmıştır. Hanefîlere göre kıyasın rûknü olan illet hakkında ayrı bir başlık açılmış ve illetin tanımı, illet olmaya elverişli vasıflar, illet olmaya elverişli vasfın tespiti, illeti tespit etmede geçersiz yöntemler incelenmiştir. Bu izahatların ardından “İstihsan” meselesine kısaca değinilmiştir. Kıyas aslının son konusu ise “İctihad” bahsidir. Bu başlık altında icthadın şartı, icthadın hükmü, illetin tahsisi, illet türleri ve illetlere yöneltilebilecek itirazlar, illetler arasında teâruz ve tercih meselelerine değinilmiştir. Hem kıyas hem de icthad başlığı altında illet meselesine uzun uzadıya, diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak yer vermesi Neseffî’nin kıyası icthadın en önemli yöntemi olarak gördüğünün ispatı sadedindedir.

Dört aslın bu şekilde açıklanmasından sonra kitabın ikinci bölümü olan “Hüküm Bahisleri” başlamaktadır. Bu konu çerçevesinde ilk başlık “Mahkûm bih”tir ki hükümler (sırf Allah hakkı olanlar, sırf kul hakkı olanlar, hem Allah hem kul hakkı olup Allah hakkı ağır basanlar, hem Allah hem de kul hakkı olup kul hakkı ağır basanlar) ve vazî hükümler (sebeup, illet, şart ve alamet) bu başlık altında örnekleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci olarak ise “Hâkim” başlığı atılarak kelimî bir meseleye kısaca değinilmiş ve vahiy ulaşmayan kimsenin sadece akılla mükellef olmayacağı şeklindeki görüş serdedilmiştir. “Mahkûm Aleyh (Mükellef)” başlığı ile hem ikinci bölüm hem de kitap hitama ermektedir. Bu başlık altında ehliyet türleri olarak vücub ehliyeti ve iki türüyle eda ehliyeti ile ehliyeti kaldıran veya zedeleyen durumlar, semavî ve müktesep arızlar olmak üzere, örnekleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Elimizdeki eser tercüme edilirken orijinalinde müphem kalan bazı ifadeler, cümle eksiklikleri köşeli parantez içinde kısa ve net bir şekilde açıklanmıştır. Böylece metnin anlam bütünlüğü bozulmadan okuyucu nezdinde kapalı kalabilecek, anlaşılamayacak herhangi bir noktanın bırakılmaması çabası olumlu sonuç vermiştir.

Ayrıca metin içerisinde izaha ve örneklendirmeye muhtaç pek çok mesele vardır. İşte bu gibi meseleler tercüme eden hocalar tarafından dipnotlarda, eseri şerh eden müelliflerin eserlerinden büyük ölçüde yararlanılarak kısa ve net bir şekilde izah edilmiştir. Muhtemel itirazlara cevap sadedinde açıklamalar yapıldığı da varittir.

Çeviride tebcil edilmesi gereken bir diğer husus ise, çevirinin bire bir olmaması, anlama önem verilmesidir. Örneğin, orijinal metinde ilk okuyuşta anlaşılmama ihtimali olan zamirlerin kime döndüğü çeviride sarahaten belirtilmiştir.

Yine, Neseffî'nin metninde bazı hadisler açıklanmayarak anahtar kelimelerle hadise atıf yapmakla yetinilmişken, Türkçe çevirisinde hadisin tam metnine, kaynağıyla birlikte, dipnotta yer verilmiştir.

Eserde genel olarak üç Hanefî imamı arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmekle birlikte arada başka mezheplerin görüşlerine yapılmış atıflar da bulunmaktadır. İmam Şafî ve Şafîîlerin görüşlerine otuzdan fazla yerde, Mutezile'nin görüşlerine beş yerde, İmam Malik'in, Kerhî'nin, İsa b. Eban'ın ve Eş'arîlerin görüşlerine ise bir ya da iki yerde atıfta bulunmaktadır. Bilhassa "Kıyas" ve "İstihsan" başlıkları altında Hanefî imamlarının görüşleriyle İmam Şafî'nin görüşleri arasında yoğun kıyaslamalar yapılmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi Menârü'l-envâr pek çok kimse tarafından şerh edilmiştir. İlk şerhi yapan ise bizzat müellifin kendisidir. Burada dikkati çeken bir nokta vardır ki Menâr 'ın metnine hem müellif hem de başkaları şerh yapmıştır. Ancak müellifin şerhine bir haşîye veya bir talik yapan olmamış, diğer şarihlerin şerhlerine ise haşîyeler yazılmıştır. Müellif eserine yazdığı şerhinin ön sözünde şöyle der: "Aklî ve naklî delillere dayanan, münakaşa metotlarını en iyi ortaya koyan, dini ilimlerin en yücesi usûlu'l-fıkh ilmine gayretlerin yöneldiğini görünce Buhara ve diğer İslam memleketlerinde âlimlerin Fahu'l-İslam Pezdevî ile Serahsî'nin usûllerine meyillerini müşahade edince, bu iki eseri hülâsa ettim. Fakat deliller ve hükümleri (füruu) işaret ederek bütün kaideleri (usûl) zikretmeye ve zaruret olmayınca Pezdevî'nin tertibini takip etmeye gayret ettim. Sonra bazı kimseler bana gelerek bunun zor yerlerini açıklamamı, Pezdevî'deki kapalılıkları açmamı, Muntehab el-Mahsul 'de olanın iyisini aktarmamı istediler, ben de onların isteğini kabul ettim ve buna " Keşfu'l-esrar fi şerhi'l-menar " adını verdim." Ayrıca eser Kadi Beydavi'nin "Minhac" ı gibi bablara ve kısımlara ayrılmamış, tasnifsiz bir şekilde yazılmıştır. [6]

Hicri VII. yüzyılda yaşamış olan eserimizin müellifi kendisinden önce yaşayıp da usûl eseri telif eden Kerhi (v. 340), Cessas (v. 370), Debûsi (v. 430), Ebu'l-usr Pezdevi (v. 482), Şemsu'l-eimme Serahsî'nin (v. 483) oluşturduğu usûl geleneğini mütekamil bir hale getirmiş ve bir nokta koymuştur. Neseffî'den sonra yazılan tüm Hanefî usûl eserleri Menâr 'dan etkilenmiş ve esinlenmiş, Menâr 'daki tarzı ve üslûbu bir ölçüde korumuştur.

### 3. SONUÇ

Neticede, Neseffî'nin bu eseri küçük ama veciz bir hülâsadan ibarettir. Kullanılan ifadeler çok teknik olmasa da fıkıh usûlü konularının tamamına kısaca değinilmiş olması bu esere bir "usule giriş" hüviyeti kazandırmıştır. Her ne kadar anlaşılması zor bazı ifade ve cümleleri mevcutsa da şöhreti tüm usûl âlemine yayılmış ve hakkında pek çok şerh yazılmış, şerhlerine haşîyeler yazılmış, defaatle manzum hale getirilmiştir. Uzun yıllar medrese talebelerinin başucu usûl el kitabı olma vasfını korumuş olan bu eser günümüzde hâlâ usûl ilmi tahsil etmek isteyen talebeler tarafından başvurulmuş ilk kaynaklardan birisidir.

İncelediğimiz, sol sayfasında orijinal Arapça metnin, sağ sayfasında bu metnin tercümesinin bulunduğu baskı, tercümesinin fasihliği, okumasının kolaylığı açısından talebeler tarafından tercih edilebilir.

### KAYNAKÇA

ESEN, Bilal, Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi , Ankara, 2012.

HALLÂF, Abdulvahhâb, İslam Hukuk Felsefesi: İlmu Usûli'l-Fıkh , (çev: Hüseyin Atay), Ankara, 1973.

KÂTİP ÇELEBİ, Keşfu'z-zunûn , Bağdat, 1941.

KOCA, Ferhat, "Menâru'l-envâr", DİA, 29/118-119.

ÖZEL, Ahmet, Hanefi Fıkıh Alimleri, Ankara, 2017.

TÜRKMEN, Ömer, "Mehmed Emîn El-Üsküdârî'nin "Nadratü'l-Enzâr Fî Şerhi'l-Menâr" Adlı Eserinin Tahkîki",  
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017

YEŞİLYURT, Temel, Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri, Malatya, 2000.

[1] Yeşilyurt, Temel, Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri, s. 22-30; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Alimleri , s. 123.

[2] Esen, Bilal, Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi , s.30.

[3] Türkmen, Ömer, "Mehmed Emîn El-Üsküdârî'nin "Nadratü'l-Enzâr Fî Şerhi'l-Menâr" Adlı Eserinin Tahkîki",  
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, s. 22-31.

[4] Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn , 2/1823.

[5] İbn Nüceym, Fethü'l-gaffâr fî şerhi'l-menâr , s. 321; akt: Soner Duman, Osman Güman, Süleyman Kaya,  
Menaru'l-envâr/Fıkıh Usûlü , s. 195, 234. dipnot.

[6] Hallâf, Abdulvahhâb, İslam Hukuk Felsefesi: İlmu Usûli'l-Fıkh , (çev: Hüseyin Atay), s. 121.